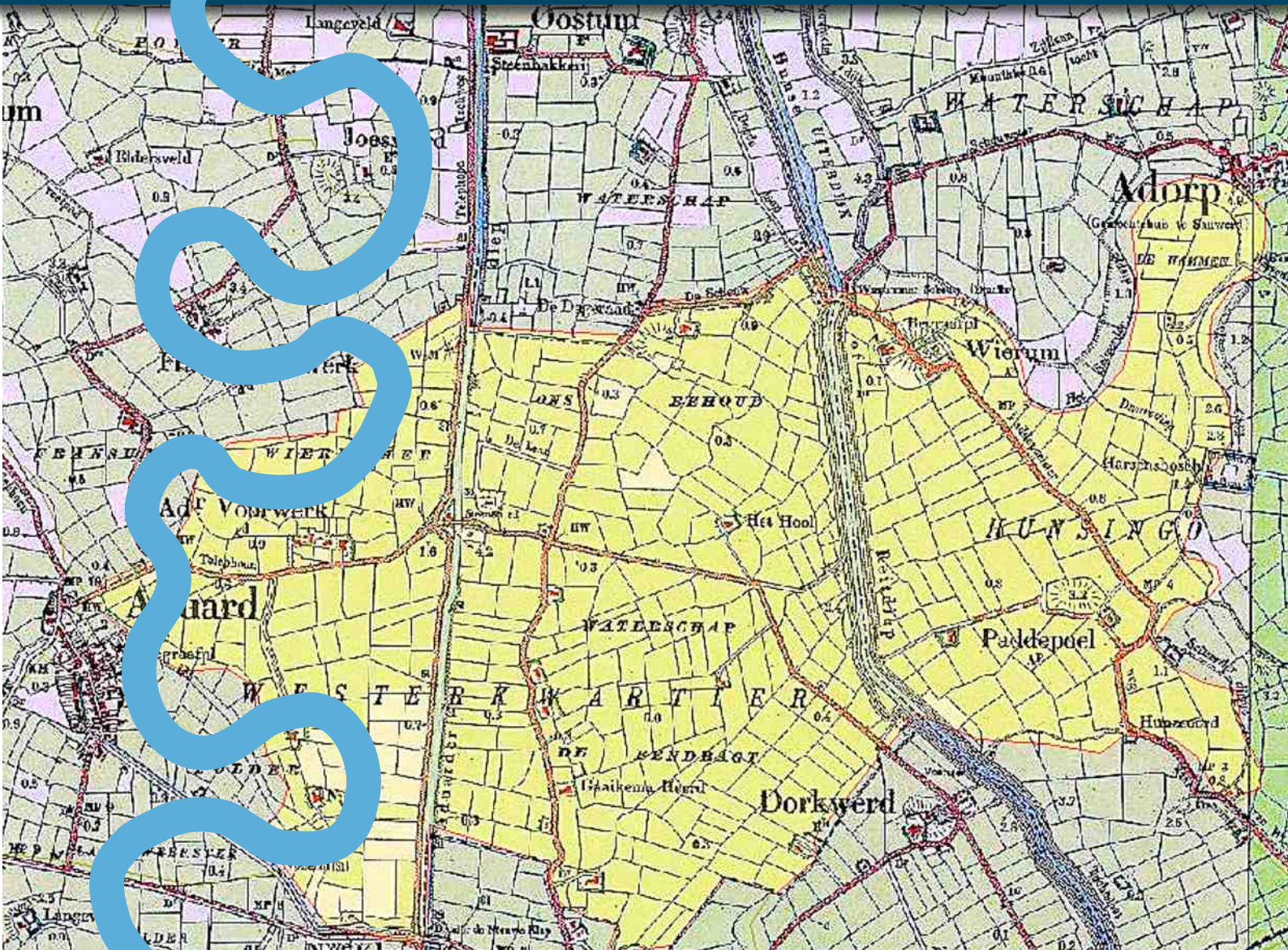

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de historische kring Ubbeqa

slib in de Hunze, reprise
de historie van Wierum
wapenstein van Dockum
Rijnstede

jaargang 2 nr 4 april 2014

Redactioneel

De tweede jaargang alweer! In dit vierde nummer van Diepgang aandacht voor Wierum en een derde (en laatste) aflevering van de zoektocht naar de ontstaans- en vooral ontwikkelingsgeschiedenis van de Hunze/ het Selwerderdiepje tussen Stad en Sauwerd. De redactie heeft in ieder geval geen gebrek aan kopij en gaat ervan uit dat alle nummers dit jaar tenminste 12 pagina's zullen tellen. Op de ledenvergadering op 7 mei zal alvast even vooruit worden gekeken naar de toekomst van onze periodiek: voldoet het aan een behoefte, is vorm en inhoud van voldoende kwaliteit en kunnen we de uitgave (blijven) betalen? De redactie heeft in ieder geval veel plezier aan het samenstellen van Diepgang. Veel leesplezier met nummer 4!

Werkgroep Oude Foto's

Tijdens het samenstellen van het fotoboek "Tussen Toen en Nu" zijn er veel foto's met betrekking tot de voormalige gemeente Adorp verzameld. Deze zijn na toestemming van de inzenders door Luuk Balt gescand en digitaal bewaard. Een deel van de foto's is gebruikt voor het boek.

Ongeveer twee jaar geleden is een werkgroep gevormd om het fotoarchief van de Historische Kring Ubbega te inventariseren en voor een breder publiek toegankelijk te maken. De Groninger Archieven hadden reeds een grote verzameling beeldmateriaal digitaal via internet toegankelijk gemaakt (www.beeldbankgroningen.nl). Veel gemeenten en historische verenigingen hebben zich reeds aangesloten. Nadat de gemeente Winsum zich ook als deelnemer had aangemeld, kon worden begonnen de foto's onder te brengen bij de beeldbank. Ondertussen zijn alle ca. 1600 foto's ondergebracht bij de beeldbank, waardoor hun behoud ook voor de toekomst is veiliggesteld. Voordat ze echter via internet voor iedereen beschikbaar komen, moeten alle foto's eerst worden beschreven. Alle personen die foto's ter beschikking hebben gesteld, zijn vervolgens schriftelijk benaderd of men bezwaren had om de foto's digitaal te publiceren op de beeldbank. Hierop zijn geen negatieve reacties gekomen, zodat er begonnen kon worden om de foto's te beschrijven. Het is een lastige opgave om ze zó eenduidig te beschrijven, dat men met behulp van het zoekfilter van de beeldbank de foto's vindt die men zoekt. Er zijn op het moment van schrijven 70 foto's uit ons archief beschreven en op de website van de beeldbank digitaal te bekijken. De beeldbank beheert tienduizenden foto's, zodat men bij een verkeerde zoekterm tientallen foto's gepresenteerd krijgt. Als men nu b.v. zoekt op Adorp krijgt men al bijna 400 resultaten voorgeschoteld, want er zijn natuurlijk meer instellingen die foto's over een bepaald onderwerp bezitten.

Op termijn proberen de werkgroepleden, Luuk Balt, Klaas Bijsterveld, Ben Kwerreveld en Harm Nomden, het aantal toegankelijke foto's gestaag uit te breiden.

Lezing Annet Nieuwhof

Op 18 december hield drs. Annet Nieuwhof een lezing met als titel *Bijzondere vondsten in de wierden van het Reitdiepgebied*. De spreekster ging vooral in op de opgraving van de wierde Englum in Humsterland. Voordat het plan om Englum en Wierum met baggerspecie "aan te vullen" werd uitgevoerd, kreeg Nieuwhof de gelegenheid om de steilkant van de wierden archeologisch in kaart te brengen (zie foto). Tijdens haar lezing benadrukte Nieuwhof het belang van rituele bijzettingen in wierden. In Englum werd een cirkel van menschedels in combinatie met veel runderbotten aangetroffen. Mogelijk zijn dit schedels van voorouders die bij een ritueel tijdens de uitbreiding van de wierde - rond het begin der jaartelling - zijn gebruikt. Het gebeuren moet zijn afgesloten met een groot feestmaal waarbij runderen werden geslacht. Mogelijk in aanwezigheid van de nieuwe bewoners.

Activiteiten

Onze voorjaarslezing vindt plaats op 7 mei a.s. in Ubbegaheem te Sauwerd onder de titel "De Groninger landbouw, handel en nijverheid van 1200 tot 1600". Jeroen Benders belicht in zijn lezing de groeiende macht van Stad ten opzichte van de Ommelanden in deze periode. De plaats van Ubbega zal extra aandacht krijgen. Voorafgaand aan deze lezing zal er weer een ledenvergadering zijn, vanaf 19.30 uur.

Slib in de Hunze

door Roelof Bruins

Is het niet vreemd dat er na de samenvloeiing van de Hunze en de Drentse A bij Harssensbosch zo weinig is overgebleven van beide stromen. Hoe komt dat?

Daarover bestaan verschillende theorieën. In Diepgang 1 staat een theorie van Ben Westerink over het met enige regelmaat binnenlaten van zeewater in de oude Hunzeloop: een waterbergingsgebied bij stormvloed. Dit laatste suggereert opzet. Ik kan me voorstellen dat Reina de Lange dit onwaarschijnlijk vindt en daar in Diepgang 3 op reageert met een andere verklaring. Volgens haar is er sprake van verlanding door slib uit de Hunze en de groei van riet in de sloten. Deze theorie wordt in Diepgang 3 weerlegd door Ben Westerink, die terecht opmerkt dat er sprake is van zeelei en er nauwelijks zoete verlanding heeft plaatsgevonden. Je kunt je bovendien afvragen, waarom het dichtslibben van het Selwerderdiepje vooral tussen Adorp en Groningen heeft plaats gevonden. Net als Reina geloof ik niet in het bewust inlaten van zout zeewater in waterbergingsgebieden.

In deze bijdrage zoek ik naar een antwoord op de vraag waarom er van het beddingenpatroon na de samenvloeiing van Drentse A en Hunze tussen Groningen en Adorp zo weinig is overgebleven, terwijl bovenstrooms bij de Koningslaagte en stroomafwaarts bij de Raken, het beddingenpatroon nog heel duidelijk in het landschap aanwezig is. Over het feit dat er van de machtige stroom, waar ooit de Vikingen voeren, maar een kleine sloot, het Selwerderdiepje, is overgebleven, heb ik een andere theorie. Deze verklaart waarom juist in de buurt van de samenvloeiing van Hunze en Drentse A het beddingenpatroon zo onduidelijk is.

Er is tot ver in het verleden wateroverlast in dit gebied geweest. De Romeinen wisten al niet waar het land ophield en de zee begon. Om een oorzaak van de constante wateroverlast te vinden, moeten we verder terug in de tijd dan B.W. en R de L doen. Namelijk naar het Saalien, de voorlaatste ijstijd. Het Hunzedal is een glaciaal bekken. De Hondsrug (misschien verbastering van Hunze-rug) is een overblijfsel uit diezelfde tijd. Volgens de nieuwste theorieën is de Hondsrug een megaflute van een Hondsrug-Hummling ijsstroom. Ten noorden van Groningen liep de Hondsrug door, maar is daar grotendeels overdekt met zeelei. In deze rug was een slenk waar Hunze en Drentse A elkaar troffen. Al het regenwater van Oost-Groningen en Noord-Drenthe kwam hier samen, met als gevolg wateroverlast. In natte tijden stonden hele gebieden tussen Groningen en Adorp onder water. Monniken in de middeleeuwen

hebben bijgedragen aan de vroege dijkenbouw, maar regelmatige overstromingen konden niet worden voorkomen. Het gebied bij de samenvloeiing van Hunze en Drentse A was een turbulent gebied. Tegen-gestelde stromingen zorgden voor steeds verleggende stroomgeulen en het opvullen van oude meanders.

Richting Selwerder kloosterterrein. Links Provincialeweg en rechts de bomen langs het Van Starckenborghkanaal

Aan het eind van de Middeleeuwen waren bedijkingen zo effectief, dat men stukken grond droog hield bij hoog water. Van waterbeheersing was echter nog geen sprake. Er moest nog heel wat op het gebied van dijkenbouw en afvoer van water geleerd worden. Bij de Raken is de oude bedding van de Hunze/Drentse A duidelijk zichtbaar. In de Koningslaagte is dit ook het geval, maar dat komt ook omdat dit gebied bovenstrooms van de samenvloeiing van Hunze en Drentse A ligt. Tussen Harssens en Adorp is het beeld onduidelijk door turbulentere omstandigheden, zoals tegen-gestelde stromingen en het samenkomen van grote hoeveelheden water in een bekken. Hoe verder bij de samenvloeiing vandaan, hoe rustiger het water stroomde en hoe duidelijker de oude bedding zichtbaar is gebleven.

Volgens mij is er geen sprake van bewuste wateropslag, behalve bij inundaties. Inundaties, het onder water zetten van lage gronden, kwamen vooral voor om de stad te beschermen in tijden van oorlog. In alle andere gevallen is er sprake van onvoldoende kennis van waterbeheersing om het land voldoende te beschermen tegen wateroverlast. Pas in de vorige eeuw lukte het om de jaarlijkse overstromingen tegen te gaan. Het systeem van waterregulatie is in de loop der eeuwen verfijnd, zodat we uiteindelijk kunnen spreken van waterbeheersing.

Conclusie: Er is geen sprake van bewuste waterinlaat in waterbergingsgebieden bij stormvloed. Het turbulente karakter (veel water, veel overstromingen, regelmatige opvulling van meanders en stroomverlegging) in de waterhuishouding rond de samenvloeiing van Hunze en Drentse A in vroeger tijden verklaart de onduidelijkheid in het beddingenpatroon tussen Selwerd en Adorp.

Reactie

a. De slenk in het keileem van de uitloper van de Hondsrug (die onder Adorp ca 15 meter diep ligt) was reeds voor het begin der jaartelling volledig met zeezand en zeeklei opgevuld en toen al niet meer in het maaiveld herkenbaar en kan dus geen rol spelen in deze discussie.

b. De hamvraag is waarom in de Koningslaagte de Hunzebedding in volle glorie bewaard is gebleven terwijl er op zeer korte afstand – langs de Adorperweg - slechts een smal diepje van de Hunze overbleef. Roelof Bruins verklaart dit doordat de Koningslaagte bovenstrooms ligt van de samenvloeiing van de Hunze en de Drentse A bij Harssens. Dat lijkt mij onwaarschijnlijk want ook de rivier langs de Oude Adorperweg lag bovenstrooms van de samenvloeiing.

c. De verklaring voor de situatie in de Koningslaagte ligt mijns inziens in het feit dat de Hunze in de 13e eeuw werd bedijkt. Deze dijken - onderdeel van de inmiddels gesloten zeedijk - lagen aan weerszijden van de Hunze nabij de huidige Adorperweg maar *niet* langs de bochten van de Hunze in de Koningslaagte (die daarvoor automatisch werden afgesneden van de rivier). Tussen deze dijken werd bij vloed het slib als in een

Getuige bijgevoegde foto's ontstaat er bij veel regenval soms weer een eeuwenoude situatie.

Bronnen:

1. *Diepgang* 1,2,3
2. [www.ahm.geodan.nl /viewer](http://www.ahm.geodan.nl/viewer)
3. B.Westerink, Wim Boetze en Bas v.d.Wetering, *Hoogte op Kleur*, p.28: "Talloze keren heeft het zeewater de woonheuvels omgeven."
4. *Tien eeuwen Hunze*, p. 35: "Pas in deze eeuw (vorige) lukte het om de jaarlijkse inundaties tegen te gaan."
5. *Het Reitdiepgebied*, p. 67: "De inundaties van een deel van het Reitdiepgebied hadden een sterkt negatieve invloed op het land door de inwerking van het zoute water. In 1870 (Duits-Franse oorlog) protesteerde de bevolking zo heftig tegen deze aantasting van het land, dat deze niet is uitgevoerd"
6. www.gea-drenthe.nl/hondsrug
7. E.P.H. Bregman en F.W.H. Smit, *Genesis of the Hondsrug, a Saalien megaflute*, september 2012
8. www.geoparkdehondsrug.nl (eu)
9. [www.geologievannederland.nl /landschap/landschapsvormen](http://www.geologievannederland.nl/landschap/landschapsvormen)

trechter gevangen. Vooral toen de afvoer van het Drentse water door de afsnijdingen van de Hunze sterk afnam, kreeg het slib hier alle kans te bezinken en de oorspronkelijke loop te verstopten.

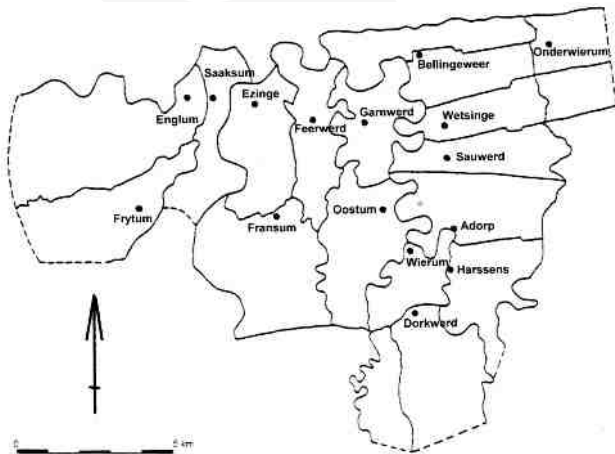
De Ommelanders hebben van de aanvoer van slib gebruikt gemaakt om afgesneden Hunzebochten geheel te laten verdwijnen. Daartoe werden dammen in de afgesneden bochten gelegd en werd het vloedwater gedoseerd toegelaten. Dit gebeuren is gedocumenteerd bij de Swalve (in 1624) en Hekkum (in 1661). Op die locaties bleef van de 60-100 m (!) brede rivier slechts een slootje over. Bij de Raken (een zeer omvangrijke afsnijding die in 1629 plaatsvond) is dit proces na protest van de omwonenden na 11 jaar gestaakt (zodat de meanders daar zichtbaar bleven). Of het opslibben van de Hunze bij Adorp ook met opzet is gebeurd, lijkt me waarschijnlijk, maar kan ik niet bewijzen. Ook een spontane niet gestuurde opslibbing behoort tot de mogelijkheden.

Ben Westerink

Wetenswaardigheden over Wierum

door Ben Westerink

De wierde Wierum ontstond enkele eeuwen voor het begin van onze jaartelling op de linker oeverwal van de Hunze. Het dorpsgebied werd begrensd door een drietal rivieren (zie Afb. 1). Het bijzondere van het landschap rondom Wierum is dat het oorspronkelijke verkavelingspatroon nog vrijwel intact is (zie Afb. 2). De voormalige Hunze en de Drentse A zijn duidelijk in het slotenpatroon herkenbaar. Maar ook een derde riviertje is nog aanwezig. Dit waterloopje begrenste ooit de westzijde van het dorpsgebied van Wierum en wordt gezien als de oostelijke zijtak van de combinatie Peizerdiep en Eelderdiep. Tot in de 13e eeuw loosde dit diepje zijn water bij Wierum in de Hunze. In het kader van het convenant Middag-Humsterland is de voormalige loop van dit riviertje beschermd.

Afb. 1. De oorspronkelijke dorpsgebieden van West-Groningen zoals beschreven in het proefschrift van M. Miedema (1983). Wierum wordt door een drietal riviertjes begrensd.

Er zijn diverse overeenkomsten tussen de wierden Wierum en Adorp. Beide dorpswierden zijn even hoog (+ 4,9 m NAP). Wierum ligt op de westoever en Adorp op de oostoever van de verdwenen rivier de Hunze. Toch hebben beide dorpen zich verschillend ontwikkeld. Wierum bleef een typisch agrarische wierde met een symmetrische radiaire indeling: een cirkelvormige verhoogde woonplaats omgeven door een ringsloot met de kerk in het midden. Adorp ontwikkelde zich tot een handelswierde, een asymmetrisch dorp met de kerk op de flank van de wierde. In het verkavelingspatroon van Wierum is de radiaire verkaveling nog herkenbaar. De ringsloot bleef bewaard.

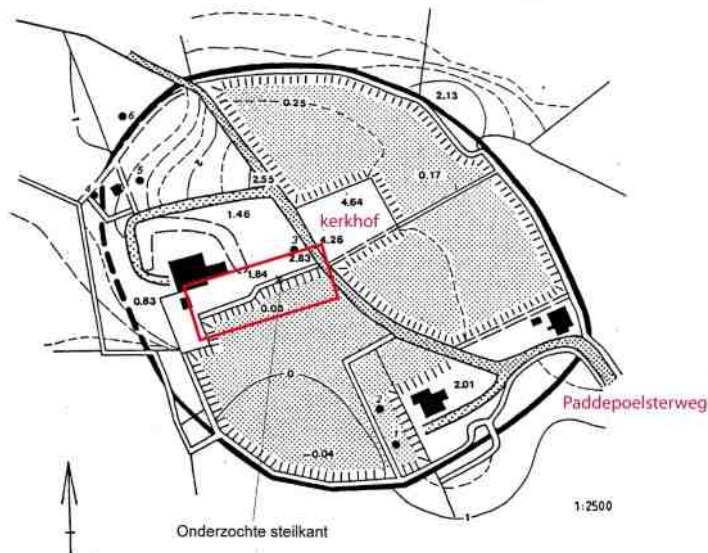
Archeologisch Onderzoek in Wierum

Voorafgaande aan de "aanvulling" van Wierum (zie verder) werd in 2004 de steilkant aan de westzijde van de wierde archeologisch onderzocht (zie Afb. 3 en Foto 1). Bij dit onderzoek werd slechts een zeer klein deel van de wierde in kaart gebracht. Onder in de afgeschaafde steilkant was de oorspronkelijke kwelderbodem zichtbaar. Daarboven tekenden zich diverse bewoningslagen af. Er werd daarin een viertal waterputten, veel scherven en botmateriaal aangetroffen. Uit deze vondsten bleek dat Wierum tenminste in ca 400 v Chr al bewoond werd. Het landschap waarin het dorp ontstond, maakte deel uit van de "middenkwelder". Zo'n kwelder werd bij stormvloed meerdere keren per jaar overspoeld zodat de eerste bewoners hun woonplaats wel moesten verhogen om te kunnen overleven. Omstreeks het begin van de jaartelling werd de wierde sterk uitgebreid met mest en plaggen en neemt de bewoning sterk toe. Aan het einde van de 3e eeuw - het is dan de tijd van de volksverhuizingen - verdwijnen de Wierumers vrij plotseling om weer spaarzaam terug te keren in de 6e eeuw (getuige de vondst van 1 scherf Angel-Saksisch aardewerk). De bewoning neemt daarna geleidelijk weer toe. Dit is het gebruikelijke beeld van de bewoningsgeschiedenis van de wierden en terpen in Groningen en Friesland. Miedema die de archeologische vondsten van Wierum in 1983 heeft

Afb. 2. De topografie van de omgeving van Wierum. De drie waterlopen waartussen Wierum ontstond, zijn met pijlen aangegeven. Het Reiddiep en Het Van Starckenborghkanaal zijn later door het gebied gegraven. De rode vlekken zijn verhoogde woonplaatsen (wierden). De rode lijnen geven de 13e eeuwse dijken weer. Het oorspronkelijke verkavelingspatroon is nog grotendeels intact.

onderzocht, trof geen materiaal uit de periode 900-1100. Ook bij de recente opgraving kwam dit niet tevoorschijn. Mogelijk is in deze periode de wierde opnieuw verlaten doordat de afwatering van de omgeving verslechterde, mogelijk ten gevolge van de afzettingen van zeer zware brakwaterklei (knikklei) in de onmiddellijke omgeving. Pas met de bedijkingen en organisatie van de waterschappen (vanaf de 13e eeuw) werd de wateroverlast beteugeld en konden ook de lager gelegen gebieden permanent worden bewoond.

Afb. 3. Schets van de wierde Wierum waarin de hoogtelijnen worden aangegeven (overgenomen uit proefschrift van Miedema, 1983). De onderzochte steilrand is met een rood kader weergegeven.

De parochie Wierum

In de archieven vinden we omstreeks het jaar 1000 het eerste teken van leven van Wierum. Een inwoner van Wierum schenkt dan een deel van zijn bezittingen aan het klooster te Werden. Of er toen al een parochie Wierum bestond met een eigen kerk is onbekend. Pas rond 1321 horen daar meer over, als een oude oorkonde vertelt dat "Otto Doelinck intertijd pastoer tho Wierum was". Hij werd bijgestaan in het bedienen van de missen door Frederick Gaykinga "dewelken van olds het kirchenrecht had van Wierum".

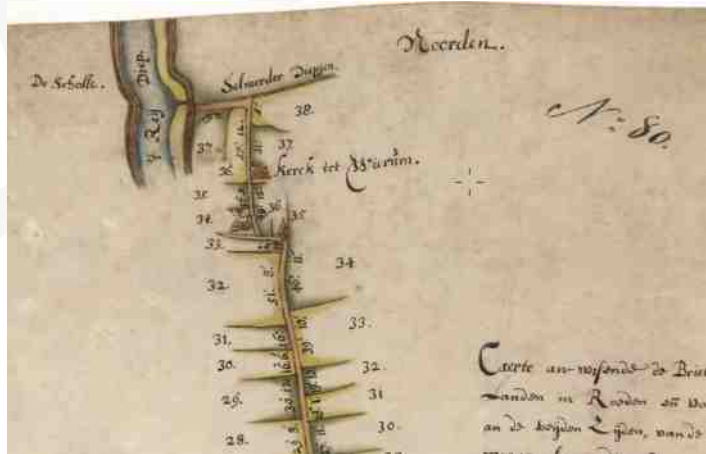
De parochie Wierum was groter van afmeting dan het veronderstelde dorpsgebied uit het begin van de jaartelling. Aan de westzijde strekte het grondgebied zich uit tot aan de rand van de wierde Aduard (zie de kaart op de voorpagina; bron: hisgis.nl). Aan de oostzijde was de grens de voormalige Hunze die toen nog pal langs de dorpen Adorp en Harssens stroomde. Aan de zuidzijde werd het gebied begrensd door een gegraven waterloopje even ten noorden van Dorkwerd. Dit kanaaltje verbond de Hunsinge met het Reitdiep.

Foto 1. De steilrand van de wierde wordt archeologisch onderzocht. Onder in de wand is de kwelderbodem zichtbaar. Daarboven ligt een ca 3 meter dikke laag met bewoningssporen.

Aanvankelijk lag Wierum aan de westzijde van de Hunze en behoorde het tot de landstreek Middag. Toen in 1360 de Hunzebochten bij Adorp werden afgesneden en het Reitdiep tussen Dorkwerd en Wierum werd gegraven, kwam Wierum aan de oostzijde van het Reitdiep terecht en ging het deel uitmaken van Ubbega. Het oude parochiegebied werd daarbij in tweeën gesneden. Het oostelijke deel kwam binnen de landstreek Ubbega te liggen, het westelijke deel bleef tot Middag behoren. Voor veel kerkgangers was dat een lastige situatie. Het grootste deel van de parochianen woonde immers in Middag aan de overzijde van het Reitdiep en moest met de diaconieboot ter kerke. Het Reitdiep was toen nog aan eb en vloed onderhevig en bij Wierumerschouw lag nog geen brug. Na de Reformatie werd Wierum kerkelijk gecombineerd met Dorkwerd. De lidmaten van Wierum die ten westen van het Reitdiep woonden, konden toen zonder oversteek in Dorkwerd kerken. De predikant Marcus Marsmannus had in 1612 beide parochies onder zijn hoede.

Het kerkgebouw van Wierum zal vermoedelijk uit de dertiende eeuw dateren. Op een ingekleurde kaart die landmeter Bierum in 1675 maakte (Afb. 4), zien we één van de weinige afbeeldingen die van het kerkje zijn overgeleverd. Het is een kleine bakstenen kerk met een rechtgesloten en versmald koor zonder toren. In 1682 werd naast de kerk een klokkenstoel geplaatst. Voor een dorpsgemeenschap was een klok immers onontbeerlijk; niet zozeer om de kerkelijke plechtigheden aan te kondigen, maar vooral om de arbeiders te velde de tijden voor het ontbijt en het middagmaal te laten weten.

Afb. 4. Fragment van de kaart getekend in 1676 door de landmeter H. Bierum waarop de wierde Wierum met kerk en pastorie zijn afgebeeld.

De dijkdoorbraak van 1825

Tijdens de stormvloed van 1825 zijn veel dijken in de noordelijke provincies doorgebroken. Ook de dijk van het Reitdiep bij Wierum bezweek. We lezen in de Staatscourant van 21 februari:

“Onder het dijkregt te Wierum en de Hooge en Lage Paddepoel is dezelve, bij den vloed in den morgen van de 4den dezer Februari bezweken, waardoor alle landen tussen Wierum en de stad Groningen, bijlangs gemelden dijk, zijn overstromd. De doorbraak zelve is dadelijk, zoo veelmogelijk, voorzien, en men is thans is zoverre gevorderd, dat dezelve weder eenigen ofschoon geringen, tegenstand zoude kunnen bieden”.

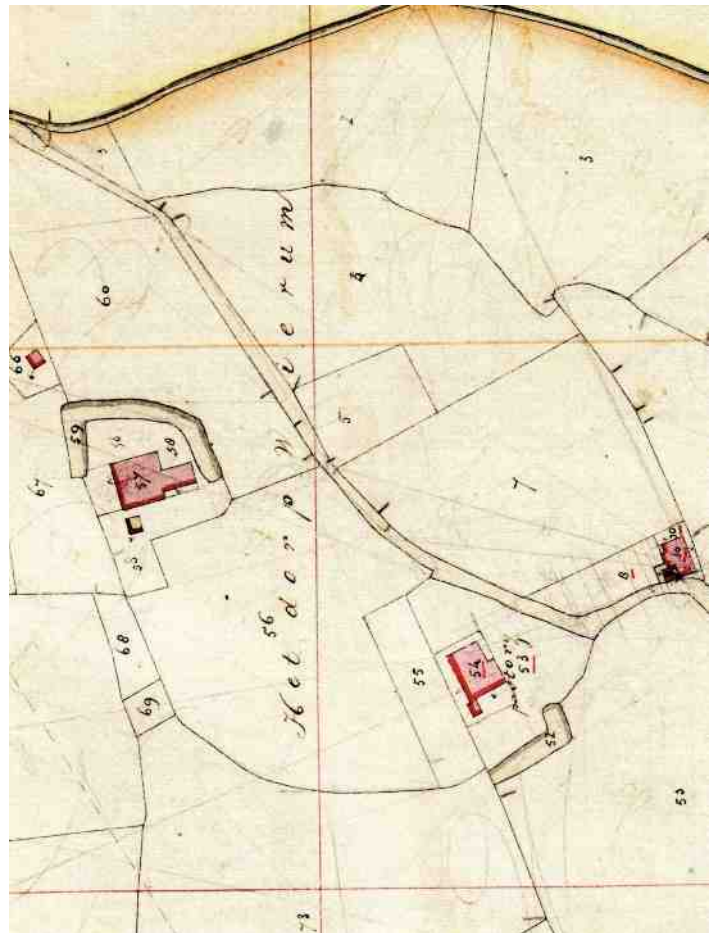
Op 17 februari bezoekt de Prins van Oranje het rampgebied in Groningen. Nadat hij 's ochtends te paard de Dollarddijken heeft geïnspecteerd, vindt hij in de namiddag nog tijd om de dijkdoorbraak en overstroming in de Paddepoel te bezoeken.

De dijkbreuk bij Wierum had grote gevolgen. Na de overstroming ontwikkelde zich in het brakke water massaal de gevreesde malariamug. Daardoor ontstond in de stad Groningen een malaria-epidemie waardoor duizenden stadgers het leven verloren. De Noorderbegraafplaats werd er speciaal voor aangelegd.

De kerk van Wierum wordt afgebroken

Bij de dijkdoorbraak van 1825 ging ook het kerkenpad dat Wierum met Dorkwerd verbond, verloren. Mogelijk was dit de aanleiding tot het besluit om de kerkelijke gemeenten van Wierum en Dorkwerd te combineren. De kerk van Dorkwerd zou voortaan het Godshuis zijn van de samengevoegde gemeente. Per Koninklijk

Besluit verkreeg men toestemming om het kerkgebouw van Wierum af te breken. De grond van de kerk en het kerkhof mocht echter niet worden geroerd en zal altijd moeten worden gehoid en geweid. Tevens werd toestemming gegeven om in Dorkwerd, mits "spaarzaam", een nieuwe pastorie te bouwen. In 1828 vond in het kerkje van Wierum de laatste doop plaats. In de winter van 1829 werd de klok over het ijs van het Reitdiep naar Dorwerd vervoerd. De oude klok van Wierum werd toen in de toren van Dorkwerd gehangen. In 1834 werd de kerk afgebroken. Het afbraakmateriaal werd hergebruikt bij de herbouw van de pastorie van Dorkwerd. In het schoolmeesterrapport uit 1828 van de meester van Dorkwerd lezen we een ooggetuigeverslag van deze gebeurtenissen:

Afb. 5. De kadasterkaart van 1823 waarop het dorp Wierum met de pastorie, de kosterij en het kerkhof zijn weergegeven. De kerk is al verdwenen. Het noorden is boven.

“Er bestaat in Dorkwerd slechts ééne kerk, voor de zogenaamde Gereformeerden, waarin om den derden zondag de godsdienst wordt uitgeoefend, dewyl deze plaats kerkelyk met Wierum vereenigd is, op welke laatstgenoemde plaats de

predikant woont, doch thans is het plan ontworpen en reeds door den Koning goedgekeurd, om de kerk en pastory van Wierum af te breken, eene nieuwe pastory op de wierde te Dorkwerd te plaatsen, dan allene in de kerk te Dorkwerd welke nagenoeg op het middelpunt van beide gemeenten staat, alle zondagen de Godsdiensbezoekers uit te oefenen en alzoo de beide Gemeenten in één te smelten”.

De gemeenteleden van de kerk van Wierum die ten oosten van het Reitdiep woonden, werden bij Adorp gevoegd. Op twee gezinnen na gingen inderdaad allen over. De gemeente Adorp was echter niet blij met de komst van de nieuwe lidmaten. De meeste Wierumers waren immers minvermogend. Zo behoorde tot de nieuwkomers een vrouw met drie kinderen waarvan de vader wegens een misdrijf was veroordeeld tot een gevangenisstraf van drie jaren. De sociale zorg was in die tijd nog geheel in handen van de kerk en aldus werd er een extra beroep gedaan op de kas van de diakonie van Adorp. In de archieven lezen we: *“Hoogst onaangenaam voor onze gemeente, en tegelijk zeer bezwarend voor onze diakonie fondsen”*. Adorp verzocht vervolgens om geldelijke compensatie voor de nieuwe lidmaten. Maar er kwam een afwijzende reactie van het provinciale College van toezicht op de kerkelijke administratie van de Hervormden.

Foto 2. De (verdwenen) pastorieboerderij van Wierum. De foto dateert uit het begin van de vorige eeuw en is overgenomen uit: *“Boer in de Paddepoel”* (auteur: Jacob van Dijken).

Rond 1840 stonden er op de wierde Wierum alleen nog de pastorie en enkele huizen waarin ca 30 mensen woonden (Afb. 5), tegen 190 op Wierumerschouw. Van de oude pastorie van Wierum bestaan foto's uit het begin van de 20ste eeuw (zie Foto 2). Wat de Wierumers vonden van het verdwijnen van hun kerk is onbekend. De onderwijzer van Wierum - Jacob Garnt Scholma - betreunde vooral het verdwijnen van de klok. Hij klaagt zich dat de kinderen te laat op school komen omdat *“niemand in Wierum meer wist hoe laat het is”*.

Ook de school verdwijnt

Toen in 1857 meester Scholma overleed, was het ogenblik gekomen om ook de school van Wierum op te heffen. Maar opnieuw maakten de Adorpers bezwaren. De Adorpers wilden de school te Wierum handhaven en verzochten om deze in eigendom over te dragen aan de Hervormde gemeente te Adorp:

“Dat de school te Wierum thans bezocht wordt door elf kinderen, die, bij aldien dezelve onverhoops moge worden opgeheven, gedurende, het grootste gedeelte van het jaar geen geregeld onderwijs zullen kunnen genieten: daar niet alleen de afstand van Wierum naar Adorp waar zij dan ter scholen zullen moeten gaan te groot is, maar ook de voetpaden en vonders te gevaarlijk zijn voor de kinderen om die gedurende de herfst en winter te kunnen passeren”.

Tevens verzocht men om de kosterijgoederen aan de kerk te Adorp over te dragen. Op beide verzoeken werd afwijzend gereageerd.

De “aanvulling” van Wierum met baggerspecie

Tussen 1912 en 1916 werd Wierum grotendeels afgegraven. De vruchtbare wierdegrond werd als compost afgevoerd en verkocht. Het oude dorp bracht zo'n 5000 gulden op. De dominee van Dorkwerd moest voor dit bedrag tekenen. Ten behoeve van de afgraving werd een smalspoor gelegd naar de laadplaats langs het Reitdiep bij Wierumerschouw.

Het resultaat van de afgraving was een droefstemmende gatenkaas. Alleen rond de behuizingen, het kerkhof en de weg bleef de wierde intact (zie Afb. 6).

Afb. 6. Fragment van de hoogtekarta van Wierum die dateert van vòòr de aanvulling. De afgegraven delen van Wierum zijn donkerblauw weergegeven. De intacte delen zijn rood/oranje. Langs de Reitdiepdijken liggen blauwgekleurde laagten. Hier werden de kleizoden gestoken om de Reitdiepdijk bij schade te herstellen. Dit zal het geval zijn geweest na de dijkdoorbraak van 1825.

Zeer veel wierden in Groningen en Friesland ondergingen hetzelfde lot. Zo'n 15 jaar geleden besloot de provincie Groningen een beperkt aantal afgegraven wierden weer aan te vullen. De drijvende kracht bij deze aanvullingen is de noodzaak om baggerspecie uit het Van Starckenborghkanaal en het Aduarderdiep kwijt te kunnen. Wierum was destijds zo hebberig afgegraven dat de doodsbeenderen letterlijk langs de randen van het kerkhof naar beneden gleden. Vanwege het beschadigde kerkhof kwam Wierum in aanmerking voor het Wierdenherstelprogramma van de provincie Groningen.

In 2006 werd begonnen met het "herstel" van de wierde. Voor de ophoging werd grond gebruikt afkomstig van baggerwerk in het Van Starckenborghkanaal. Met een kraan werd de bagger in zogenaamde beunbakken geschept en naar het Reitdiep vervoerd. Daar werd de grond met behulp van een baggerpomp over een afstand van een paar honderd meter naar de wierde gepompt. Eenmaal in het depot moest de grond eerst rijpen en ontwaterd worden. Daarna werd het terrein geëgaliseerd en gedraineerd.

Op 27 mei 2010 werd de aangevulde wierde feestelijk opgeleverd. Bij deze gelegenheid werd onder meer de gedichtenbundel 'De Wierde van Wierum' gepresenteerd. Eén bewoner wenste aan de ophoging niet mee te werken, waardoor een klein gedeelte van de wierde nog een afgegraven laagte vertoont. Elders in Ubbega wordt op dit moment gewerkt aan de reconstructie van de volledig afgegraven wierde Valcum.

Wierum is weer een fraaie, lichtglooiende grazige heuvel. Het kerkhofje van Wierum ligt er echter wat verlaten bij. De kerk wordt er node gemist. Het enige wat nog herinnert aan het Godshuis is de grafzerk uit 1781 van dominee Rudolphus Sinninge. De zerk ligt midden op de kerkhof en het bijbehorende graf moet zich ooit in de kerk bevonden hebben; pas na de afbraak van de kerk kwam de zerk in de open lucht terecht. Het grafschrift is slechts met grote moeite te ontcijferen. Het laat weten dat:

"Rudolphus Sinninge ruim 33 Jaren het evangelium des vredes in de gemeentens van Wierum en Dorkwerd verkondigde".

De aangevulde wierde Wierum gezien vanuit Wierumershouw (boven) en Adorp (onder)

Wapensteen van Dockum

Het wapen is het wapen Van Dockum, een geslacht waartoe de vrouw van Hidde Onsta (eerste helft vijftiende eeuw) behoorde. De steen is in ongeveer dezelfde stijl als de zerk van diens zoon Abele Onsta (thans in het Gron. Museum), van kleindochter Frouke Onsta en een zerk in het Burgmuseum te Pewsum (Ofr.). Op grond daarvan kan het fragment met de nodige slagen om de arm gedateerd worden in het einde van de vijftiende eeuw. Over dit wapen Van Dockum is uitgebreid geschreven in Redmer Alma, 'Postume heraldiek. Adellijke kwartieren in Stad en Lande', in: R. Alma, C. Gietman en A. Mensema, red., Adel in heraldiek in de Nederlanden.

Het fragment in de boerderij in Sauwerd is afgebeeld en genoemd in R.H. Alma, 'De vroegste ontwikkeling van de Groninger heraldiek', Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 54 (2000) 5-45, ald. 23. Wiens lichaam de steen bedekt heeft, weten we niet. Het is het tweede kwartier van een zerk en zou volgens de regelen der kunst dus een zoon of dochter uit het huwelijk Onsta-Van Dockum moeten bedekken, maar buiten Abele kennen we geen kinderen van dat echtpaar en van Abele is de zerk bekend. Het is dus óf een verder onbekend kind, óf één van de kinderen of kleinkinderen van Abele.

Hidde Onsta, overleden 1491 (zoon van Abele), is de enig bekende kandidaat uit de genealogie Onsta, maar dat is niet meer dan een werkhypothese, want het is zeker niet gezegd dat die genealogie compleet is.

Deze wapensteen bevindt zich in een boerderij aan de Singelweg te Sauwerd

Het geboortehuis van Ekke Fransema staat in Adorp

door Reina de Lange

Op 2 maart 1864, nu 150 jaar geleden, is Ekke Fransema geboren. De achternaam Fransema komt van Fransum, de plaats waar zijn familie oorspronkelijk vandaan kwam. Grootvader Ekke Jans koopt in 1831 boerderij Rijnsterheerd (Hekkumerweg 8) te Heksum. Hij overlijdt er in 1854. Zijn weduwe en zoon Jan bouwen in 1860 een nieuwe kleinere boerderij op eigen land aan de straatweg tussen Adorp en Sauwerd (Provincialeweg 39). Ze verpachten Rijnsterheerd. In 1862 trouwt Jan met Frouwke Wiertsema uit Bierum. De bruid trekt in bij haar echtgenoot én schoonmoeder, in die tijd heel gebruikelijk. Op 22 februari 1864 overlijdt (schoon)moeder Kunje Derks Vonk; anderhalve week later wordt Ekke geboren, haar enige kleinkind. Begin 1865 verkoopt het echtpaar Fransema-Wiertsema de boer

derij aan de straatweg en verlaat Adorp. Maar de banden met Heksum worden hiermee nog niet doorsneden. Rijnsterheerd blijft wel van de familie Fransema en wordt verpacht tot de verkoop in 1875 aan Luitje Raangs en Aafke Hopma. Hun dochter Antje Raangs en haar man Henderikus Wibbens hebben ook de overstap gemaakt van Rijnsterheerd naar de boerderij aan de weg. In de periode dat zij er wonen, krijgt deze de naam Rijnstede. Rijnstede is 2006 bijna afgebrand. Het schuurgedeelte werd volledig in de as gelegd maar het woonhuis kon worden behouden. De schuur is herbouwd. Ter gelegenheid van Ekke Fransema's 150e geboortedag is in het Contactblad van 1 maart 2014 een uitgebreid artikel verschenen (zie www.contactbad.info).

Oud Nieuws

Nieuwsblad van het Noorden 2-4-1910

BOELDAG VAN SCHEEPSHOUT

Wierumerbrug onder Adorp, op Zaterdag 30 april 1910, 's nam. 3 uur, ten verzoek van den heer T. Hes, ten overstaan van Deurwaarder Mekel, van: een groote partij **EXTRA best Scheepshout**, waaronder van 1 Zeetjalk, groot 150 ton, en bestaande uit posten, planken, palen, damleggers en brandhout.

E.A. Pettinga

Het Gemeentebestuur van Adorp verzoekt **prijsoopgaaf** van **75 kubieke meter Quenast**, te leveren vóór 15 juni a.s. aan de opslagplaats te *Wierumerschouw* en **70 kubieke meter Pruisische GRINT**, te leveren als boven, 50 kubieke meter te *Wierumerschouw* en 20 kubieke meter te *Sauwerd*.

Monsters enz. te zenden ten Gemeentehuize te *Sauwerd*, vóór 20 april a.s.

Nieuwsblad van het Noorden 7-9-1933

SCHOOLFEEST TE SAUWERD. Dit leuke groepje deed gisteren mede aan den optocht.

Nieuwsblad van het Noorden 6-12-1934

HET LIED VAN DEN ARBEID KLINKT OP bij Wierumerschouw, aan het Reitdiep waar levendige bedrijvigheid heerst bij het inheien der palen waarop een kade-muur zal worden gebouwd voor een nieuwe los- en laadplaats. Mensch en machine werken samen voor het inheien der 6 à 7 M lange palen.

Nieuwsblad van het Noorden 13-6-1986

Noorder Rondblik Over Dorkwerd en Wierum, twee oeroude gehuchten

Met Evert Westra wil ik vandaag de blik richten op Dorkwerd en *Wierum*, oeroude gehuchten in de luwte van het drukke stadsgewoel van *Groningen*. Dorkwerd heeft nog een kerk en een oude herberg en *Wierum*, het oudste van de twee, omvat drie huizen, een afgegraven wierde en een verwaarloosd kerkhofje. Wolter Kobus maakte ter plaatse enkele sfeervolle foto's. In beide gehuchtjes proef je als het ware het rijke verleden. Evert Westra, oud-docent aan de Chr. Ped. Akademie en cantor-organist van de Nieuwe- of Noorderkerk te *Groningen*, heeft over deze gehuchten een boekje geschreven, dat hij in eigen beheer (in stenciluitgave) heeft uitgegeven.

Evert Westra is ook auteur van de historie van de Nieuwe Kerk, „Kerk voor Jan Rap en zijn maat” (Rondblik 16 sept. 1983). Van het boekje over Dorkwerd is, naar Westra mij vertelde, een beperkt aantal exemplaren verkrijgbaar door overmaking van f 12,50 (f 10,- plus f 2,50 porto) op giro 835861 t.n.v. E. Westra, Aca-cialaan 56 in *Groningen*.

We weten weinig van *Wierum*, maar wel dat dit gehucht al heel oud is en voorkomt op de inkomstenlijst van het klooster Werden (Dld) in het jaar 1000. *Wierum* viel het patronaatschap van het klooster Aduard. Abt Frederick Gaykinga (1329-1350) had deze rechten aan het klooster vermaakt. Het stamslot van de Gaykinga's stond aan de Gaykingadijk (later verbasterd tot Gaaikemadijk) in het kerspel *Wierum*. Een oude oorkonde vertelt ons dat in 1321 een zekere „Otto Doelinck indertijd pastoor tho Werum was. Hy werd bygestaen in het bedienen der missen door Frederick Gaykinga, wonende op het Gaykingahoes, dewelken van olds het kirchenrecht had van Werum”. Frederick was de latere abt, maar het klooster zou de erfenis van het patronaat niet voor altijd behouden.

Gedurende ruim twee eeuwen was *Wierum* de belangrijkste en ook de grootste van de twee kerspels. De dorpskernen waren uiterst klein, maar de parochies zelf waren zeer uitgestrekt. *Wierum* liep helemaal tot bij Aduard. *Wierum* was onder meer de geboorteplaats van de theoloog/ landbouwkundige prof. dr. J.A. Uilkens, die in 1772 in het *Wierumer* kerkje werd gedoopt. Hij was een zoon van de *Wierumer* landbouwer/bierbrouwer Christopher Uilkens. Het landschap is deerlijk geschonden door de terpaafgraving in 1911.

Tips

Eind vorig jaar verscheen het boekje "De Wetsingerzijk, een waterstaatkundig pronkjewel aan het Reitdiep", ter gelegenheid van de restauratie van de Zijk in 2012-2013. De schrijvers, Jan Delvigne en Attie Bos, geven in dit mooi vormgegeven document een beschrijving van de geschiedenis van de Wetsingerzijk en de worsteling met overtollig water uit het Wetsingerzijkvest. De eerste hoofdstukken beschrijven hoe kloosters, waterschappen en Stads- en provinciale overheid elk hun eigen rol spelen in de loop van de afgelopen eeuwen sinds 1410. Dit is het jaar dat de eerste Wetsingerzijk wordt gebouwd. De overige hoofdstukken beschrij-

ven de geschiedenis van de Wetsingersluis en de mensen die met de bediening en het onderhoud de kost verdienen. In het boek wordt veel aandacht besteed aan het voormalige waardhuis, even ten zuiden van de zijk, en haar bewoners. Vervolgens komt de restauratie van de zijk uitvoering aan bod.

Het boek is voorzien van fraaie foto's en een uitvoerige referentielijst - voor als u meer wilt lezen over het waterstaatsverleden van Groningen en het Reitdiepgebied. De schrijvers en de uitgever (Uitgeverij Vliedorp, Houwerzijk) hebben een mooi historisch document over onze streek verzorgd!

Bericht van de Archiefcommissie HKU

Van mevrouw Valkema-Datema ontving de Historische Kring Ubbega (HKU) een oude foto van het muziekkorps "Dilettant" uit Sauwerd uit ongeveer 1937. Dit is een andere foto dan die uit het Rabobankboekje. Hierbij stond destijds abusievelijk het jaartal 1937. Over beide foto's later meer.

Van de Voetbalvereniging Adorp (VVA) hebben we veel archiefmateriaal gekregen in verband met de opheffing van de vereniging. Er is materiaal van 1923 t/m heden. Er zijn veel foto's, krantenartikelen, vaantjes, medailles, presentielijsten, jaarverslagen, identiteitskaartjes van deelnemers en veel diversen (8 ordners). Alles zal uitgezocht worden en in de toekomst voorzien

worden van trefwoorden, zodat het terugzoeken in de toekomst makkelijker wordt.

De HKU kreeg van Sjoukje Vos door haar man verzameld historisch materiaal. Dit bestaat uit: krantenartikelen, een plattegrond Zuiderstraat 4 te Adorp, een beschrijving over de Onstaborg te Sauwerd (13 maart 2007), de eindschiptie van J.G.Bakker "Van oerknal tot nieuw Jeruzalem", het boek "De Ommelander Borgen" van J.A.Feith, een verzameling artikelen uit het Contactblad, het toneelstuk "De onderwijzer vertelt", de canon van Groningen, dorpsvisie Sauwerd en Wetsinge en ruilverkaveling Sauwerd.

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

Redactie

Jan de Groot, De Groenlanden 16, 9771BV Sauwerd, groot593@gmail.com
Ben Westerink, Zuiderstraat 5, 9774PL Adorp, b.h.c.westerink@rug.nl
Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774PL Adorp, kwerrod@gmail.com

Contactadressen Historische Kring Ubbega

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl (secretaris)
Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774 PL Adorp, kwerrod@gmail.com (penningmeester/
ledenadministratie)

website: www.ubbega.nl

De contributie bedraagt € 12,50 per jaar (meer mag natuurlijk altijd) en kan alleen door automatische incasso worden voldaan.

De prijs bij losse verkoop (nummer van 12 pagina's) is € 2,50 per stuk.

Diepgang wordt geprint bij de Opmaakfabriek te Groningen.

Overname uit deze uitgave is toegestaan met bronvermelding.